

ارائه مدل توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی

(با تأکید بر اقامتگاه‌های بوم‌گردی روستاهای هدف گردشگری استان خراسان رضوی)

جواد سخدری، دانشجوی دکتری کارآفرینی پردیس بین‌الملل کیش

جهانگیر یداللهی فارسی^۱، دانشیار گروه کارآفرینی دانشکده کارآفرینی دانشگاه تهران

ملیحه شهریاری، کارشناس ارشد کارآفرینی سازمانی، پژوهشگر سازمان جهاد دانشگاهی خراسان رضوی

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۵/۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۱۵

چکیده

اکوسیستم کارآفرینی روستایی می‌تواند راهبردی مناسب برای شتابدهی به توسعه کارآفرینی و اشتغال‌زایی در مناطق روستایی باشد. از طرفی در کشور ما برای رفع چالش‌های توسعه روستایی و برخورداری روستاییان از شرایط مطلوب زندگی، استفاده از کارآفرینی در بومگردی در نقش مکمل فعالیت‌های کشاورزی در روستاهای هدف گردشگری مورد توجه قرار گرفته است. در این پژوهش با استفاده از روش تحقیق کیفی، مدل توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی مبتنی بر بومگردی در روستاهای هدف گردشگری استان خراسان رضوی، ارائه می‌گردد. این پژوهش از لحاظ هدف، کاربردی و از نظر ماهیت، توصیفی-پیمایشی است. به منظور طراحی مدل پژوهش، مصاحبه‌ی نیمه‌ساختاریافته‌ای با ۱۵ نفر از مدیران و اعضای هیأت مدیره اقامتگاه‌های بوم‌گردی استان خراسان رضوی انجام و اطلاعات به‌دست آمده از مصاحبه با تکیه بر تکنیک نظریه‌پردازی داده‌بنیاد، مورد تحلیل و بازبینی قرار گرفت. نتایج پژوهش نشان داد، توسعه این اکوسیستم نیازمند آمادگی در قالب پنج بُعد (جهت‌گیری استراتژیک و رهبری اثربخش، مکان‌یابی، پایش و مکانیزم‌های تکامل اکوسیستم، سیاست‌های تحریک تقاضا، سیاست‌های تحریک عرضه) و ۱۲ مؤلفه می‌باشد. روایی محتوایی مدل توسط اساتید دانشگاه و دو نفر از پژوهشگران حوزه گردشگری تأیید شد و پایایی مدل نیز از طریق شاخص کاپا^۲ مورد سنجش قرار گرفت. اجرایی نمودن مدل ارائه شده در پژوهش حاضر بینش‌های ارزشمندی را جهت توسعه اکوسیستم کارآفرینی در مناطق روستایی با تأکید بر فرصت‌های بومگردی ایجاد می‌نماید.

کلیدواژه‌ها: کارآفرینی روستایی، اکوسیستم کارآفرینی روستایی، گردشگری روستایی، نظریه‌پردازی

داده‌بنیاد، خراسان رضوی

مقدمه

کارآفرینی روستایی به معنای استفاده از فرآیند و روش‌های کارآفرینی به منظور بهره‌برداری از پتانسیل‌های مناطق روستایی، با هدف رشد و توسعه این مناطق می‌باشد (نوانکو و اوککه^۱، ۲۰۱۷). کارآفرینی روستایی نقش مهمی در به کارگیری نوآوری، رشد و پیشرفت جوامع، ایجاد فرصت‌های شغلی و تعدیل ارتباط بین کشاورزی، میزان استفاده از زمین، جامعه و توسعه اقتصادی ایفا می‌کند (آرتون و همکاران^۲، ۲۰۱۱؛ نیوبری و بوسورث^۳، ۲۰۱۴؛ فیلیپسون و همکاران^۴، ۲۰۱۱). توسعه کارآفرینی روستایی نیز به مفهوم افزایش نرخ وقوع فعالیت کارآفرینانه^۵، یعنی ایجاد فعالیت اقتصادی جدید موفق و مؤثر در همه ابعاد آن (فردی، گروهی، سازمانی) در مناطق روستایی است که علاوه بر ایجاد اشتغال مولد و پایدار، می‌تواند خلق ثروت و ارزش را به دنبال داشته باشد و بسیاری از چالش‌ها و مشکلات اجتماعی را در این مناطق کاهش دهد (دیویدسن^۶، ۲۰۱۶).

اثر بخشی موفقیت‌های اقتصادی هر منطقه، موجب توسعه شهرت اکوسیستم‌های کارآفرینی آن منطقه می‌شود که این به نوبه خود، به جذب سرمایه‌های مالی و انسانی و سایر منابع مورد نیاز در اکوسیستم کمک می‌کند. همچنین اکوسیستم‌های کارآفرینی اغلب موجب راه‌اندازی و توسعه بازارهای منطقه می‌شوند (ادرتش و همکاران^۷، ۲۰۱۹). توسعه و پیشرفت اکوسیستم کارآفرینی رقابت را افزایش می‌دهد که این امر باعث افزایش کارایی بازار و بهبود رفاه مردم منطقه می‌شود (استرنبرگ^۸، ۲۰۱۲؛ کورنت و همکاران^۹، ۲۰۱۹). اکوسیستم‌های کارآفرینی روستایی تمام مراحل کسب و کار از راه‌اندازی تا بازسازی استراتژیک را شامل می‌شود و همچنین روند کارآفرینی از شناسایی تا بهره‌برداری از فرصت‌ها را در نظر می‌گیرد که مهم‌ترین بخش اکوسیستم کارآفرینی روستایی به شمار می‌رود (مایلز و موریسون^{۱۰}، ۲۰۱۸). توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی یک راهبرد نوین و مقرون به صرفه برای تحریک رونق اقتصاد

-
1. Nwankwo and Okeke
 2. Atterton et al
 3. Newbery and Bosworth
 4. Phillipson et al
 5. Entrepreneurial action rate
 6. Davidsson
 7. Audretsch et al
 8. Sternberg
 9. Corrente et al
 10. Miles and Morrison

روستایی است (اگاروال^۱، ۲۰۱۸). مفهوم اکوسیستم کارآفرینی که در دهه گذشته توجه بسیاری از محققان را جلب کرده است (ای سیز و همکاران^۲، ۲۰۱۸) منجر به درک بسیار بهتر از چگونگی تأثیر زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی و نهادی بر روند کارآفرینی شده است (هیندل^۳، ۲۰۱۰؛ ولتر^۴، ۲۰۱۱). با این وجود، به اکوسیستم‌های کارآفرینی روستایی توجه ناچیزی شده است (پولبیتسین^۵، ۲۰۱۹). از این رو مطالعه پژوهش‌های حوزه‌ی توسعه کارآفرینی مناطق روستایی به تعیین مدل، ایجاد و توسعه آن کمک می‌کند.

هدف اصلی از ایجاد و توسعه‌ی اقامتگاه‌های بوم‌گردی دارای هویت و ساختار بومی، رسیدن به توسعه‌ی پایدار روستایی و اشتغال‌زایی با ساماندهی و ارائه‌ی خدمات به گردشگران و طبیعتگردان است. اقامتگاه‌های بوم‌گردی فقط جنبه‌ی اقامتی ندارند و مهم‌ترین اصلی که در اقامتگاه بوم‌گردی رعایت می‌شود، مشارکت جامعه‌ی محلی در فعالیت‌های گردشگری است (هاوکینز^۶، ۲۰۰۴). از این رو برنامه‌ریزان تلاش دارند تا با شناسایی مزیت‌ها و محدودیت‌ها، هم عوامل توفیق بوم‌گردی را در پاسخگویی به نیازهای گردشگران فراهم آورند و هم اصلاح و توسعه‌ی مناطق روستایی را از طرق مختلف از جمله کارآفرینی سبب شوند. در کشور ایران برای رفع چالش‌های توسعه روستایی و برخوردار کردن روستاییان از شرایط مطلوب زندگی، استفاده از کارآفرینی در بوم‌گردی و گردشگری روستایی در نقش مکمل فعالیت‌های کشاورزی در روستاهای هدف گردشگری مورد توجه قرار گرفته است (منوچهری^۷، ۲۰۱۱).

براساس نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵، تعداد کل روستاهای استان خراسان رضوی ۷۳۵۹ می‌باشد که ۴۰۲۴ روستا استان، خالی از سکنه شده است و براساس آخرین آمار که از همین سال موجود است، ۲۵۲۴ روستا در استان وجود دارد که ۱۷۳۳۱۲۱ نفر در آن زندگی می‌کنند و حدود ۸/۴ درصد از جمعیت روستاییان کل کشور محسوب می‌شود (https://www.amar.org.ir)^۸. نواحی روستایی این استان علی-الخصوص روستاهای هدف گردشگری آن مانند سایر مناطق در زمینه‌ی توسعه کارآفرینی روستایی در

1. Aggarwal
 2. Acs et al
 3. Hindle
 4. Welter
 5. Polbitsyn
 6. Hawkins
 7. Manochehri
 8. https://www.amar.org.ir

حوزه‌ی گردشگری و بوم‌گردی با فرصت‌ها و چالش‌های متعددی از جمله فقدان دیدگاه منسجم در توسعه گردشگری روستایی، عدم استقرار نظام یکپارچه توسعه بازار محصولات و خدمات روستایی، سهم بالای بیکاری و عدم اشتغال روستاییان و نبود دانش و مهارت کسب و کار متناسب با شرایط موجود روبه‌رو می‌باشند. شناسایی و بررسی این فرصت‌ها و چالش‌ها کمک می‌کند تا درک و شناخت بهتری از واقعیت حاکم بر این نواحی به دست آید و در نتیجه سیاست‌ها و راهبردهای کارآفرینی مناسب‌تری برای برطرف کردن چالش‌ها و بهره‌گرفتن از فرصت‌های موجود تدوین و به کار گرفته شود. از طرفی سابقه‌ی ایجاد اقامتگاه‌های بوم‌گردی در ایران به سال ۱۳۸۴ برمی‌گردد که این روند به شدت در حال گسترش است (قدیری معصوم و همکاران، ۱۳۹۹)، یکی از استان‌هایی که بحث اقامتگاه‌های بوم‌گردی در آن به شدت مورد توجه قرار گرفته، استان خراسان رضوی است؛ با این حال علی‌رغم فعالیت‌های گردشگری که مبتنی بر توسعه‌ی اشتغال‌زایی روستایی در این استان صورت گرفته، فقدان یک مدل کارای توسعه‌ی کارآفرینی ملاحظه می‌گردد که ضمن دربرگیری کلیه متغیرهای اثرگذار و اثرپذیر، مبین جایگاه بوم‌گردی نیز باشد. پژوهش حاضر در روستاهای هدف گردشگری استان خراسان رضوی انجام شده است و هدف از انجام آن نیز توسعه چارچوب توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی با تاکید بر حوزه اقامتگاه‌های بوم‌گردی می‌باشد.

در ادبیات پژوهش، چارچوب‌های متنوعی از ابعاد اکوسیستم کارآفرینی روستایی بیان شده است، با این وجود، عدم وجود مدل‌های فرآیندی که اقدامات مشخص برای توسعه‌ی این اکوسیستم‌ها را شفاف نماید، کمتر مورد بحث قرار گرفته است، به طوریکه محققین معتقدند که مباحث این قبیل اکوسیستم‌ها جذاب ولی اجرای آن بدلیل عدم وجود مدل‌ها و چارچوب‌های فرآیندی مشخص کننده اقدامات مشکل است (اسپیگل و هاریسون^۱، ۲۰۱۸). به خصوص، اکوسیستم‌های توسعه‌ی کارآفرینی روستایی که در پژوهش‌ها کمتر مورد توجه قرار گرفته است. این مهم در بافت نهادی ایران نیز دارای شکاف تجربی است، زیرا چارچوب توسعه اکوسیستم‌های کارآفرینی روستایی نیازمند بسترسازی با عوامل نهادی و سایر مؤلفه‌های منطقه‌ای می‌باشد. لذا مهم‌ترین سؤالی که مطرح می‌گردد این است که الگوی توسعه کارآفرینی

روستایی کارآمد مبتنی بر اقامتگاه‌های بوم‌گردی‌های استان خراسان رضوی و همچنین متناسب با شرایط بومی روستاهای هدف گردشگری این استان، دارای چه ابعاد و مؤلفه‌هایی است، نحوه ارتباط آنها چگونه است؟

مبانی نظری

کارآفرینی روستایی در اصل تفاوتی با مفهوم عام کارآفرینی ندارد، فقط شرایط خاص مناطق روستایی از جمله بالاتر بودن ریسک و کمبود امکانات و ضعف مدیریت در این نواحی باعث می‌شود که زمینه‌های کارآفرینی در روستا متفاوت با سایر نواحی و فعالیت‌ها باشد (فراهانی و همکاران، ۱۳۹۳).

ساکسنا^۱ (۲۰۱۲). کارآفرینی روستایی را تلاش برای خلق ارزش از طریق شناسایی فرصت‌های کسب و کار، مدیریت خطرپذیر متناسب با آن فرصت و بسیج کردن منابع انسانی، مادی و مالی لازم برای ایجاد کسب‌وکار در نواحی روستایی تعریف می‌نماید. ریگان، کارآفرینی روستایی را فراهم‌کننده زمینه اشتغال، افزایش درآمد و تولید ثروت، بهبوددهنده کیفیت زندگی کمک‌کننده به افراد محلی برای مشارکت در اقتصاد می‌داند (ریگان^۲، ۲۰۰۲). در تعریف پژوهشگران دیگر، کارآفرینی روستایی فعالیتی است که به مردم روستا کمک می‌کند تا فرصت‌های اقتصادی را در جوامع محلی بشناسند و یاد بگیرند که چگونه این فرصت‌ها را به فعالیت‌های اقتصادی سودآور تبدیل کنند (رکن‌الدین‌افتخاری و سجاسی قیداری، ۲۰۱۴).

کارآفرینی روستایی به دنبال تأمین نیازهای روستاییان برای اشتغال، افزایش درآمد، توسعه روستایی، ساختن روستاها و جلوگیری از مهاجرت از روستا به شهر می‌باشد. پارادایم سنتی توسعه کارآفرینی فرض می‌کند که «برنامه‌های توسعه کارآفرینی» با تمرکز بر کارآفرینان و عمدتاً به منظور شناسایی و توسعه کارآفرینان بالقوه انجام می‌شود (اگاروال، ۲۰۱۳)، اما بعد از مدتی با تغییر در پارادایم سنتی، توسعه کارآفرینی روستایی علاوه بر تمرکز بر کارآفرینان روستایی، به ایجاد اکوسیستمی به منظور توسعه کارآفرینی روستایی که از کارآفرینان روستایی حمایت می‌کند، تمرکز کرده است (اگاروال، ۲۰۱۸).

یک اکوسیستم با همه گزینه‌هایی که در داخل آن در تعامل با یکدیگر هستند، توسط مرزهایی تعریف می‌شود. مرزهای اکوسیستم‌ها می‌توانند فیزیکی باشند یا نه، اما با موانع ورود و خروج ارتباط دارند. گونه-ها یا عوامل داخل اکوسیستم، منابع لازم را از اکوسیستم جذب می‌کنند و منابعی حیاتی، برای کسانی که در داخل و خارج از مرزهای اکوسیستم قرار دارند، تولید می‌کنند (ادرتش و همکاران، ۲۰۱۹). فعالیت کارآفرینان نیز در چارچوب نهادی اکوسیستم رخ می‌دهد، بنابراین تفاوت در کارایی فعالیت‌های کارآفرینان در مکان‌های مختلف نه تنها با تفاوت در مهارت‌ها و توانایی‌های کارآفرینان، بلکه با سازماندهی اکوسیستم کارآفرینی در مناطق مختلف روستایی نیز قابل تبیین است (پولیسین، ۲۰۱۹). اکوسیستم‌های کارآفرینی ترکیبی از عناصر اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در یک منطقه هستند که از توسعه و رشد نوآوری‌های نوپا حمایت می‌کنند و کارآفرینان نوظهور و دیگر بازیگران را تشویق می‌کنند تا خطرات شروع و تأمین مالی ایجاد یک کسب‌وکار نوپا را بپذیرند (اسپیگل^۱، ۲۰۱۷). هم‌چنین با ایجاد مزیت رقابتی و ارزش برای شرکت‌ها و بخش‌هایی که منفرد و جدا از هم کار می‌کنند، منجر به ایجاد دستاوردهای منطقه‌ای نوآوری و توزیع ارزش افزوده ایجاد شده بین اعضای اکوسیستم می‌شوند. بنابراین دو وظیفه اصلی دارند: نخست اینکه ارزش‌آفرینی می‌کنند و دوم اینکه این ارزش تولید شده را بین همه‌ی اعضای اکوسیستم توزیع می‌کنند (ادرتش و همکاران، ۲۰۱۹).

آیزنبرگ شش عنصر اکوسیستم کارآفرینی را سیاست، سرمایه مالی، فرهنگ، حمایت، منابع انسانی و بازار می‌داند و اسپیگل (۲۰۱۷) سه دسته از عناصر فرهنگی، اجتماعی و مادی را به عنوان عناصر اکوسیستم کارآفرینی معرفی می‌کند. استم^۳ (۲۰۱۵) یک مدل یکپارچه که عناصر اکوسیستم‌های کارآفرینی را به خروجی‌ها و نتایج کارآفرینی متصل می‌کند، ارائه نمود. در مدل استم (۲۰۱۵) شرایط چارچوب شامل نهادهای رسمی و غیررسمی، فرهنگ، زیرساخت‌های فیزیکی و تقاضا و شرایط سیستمیک شامل شبکه‌های اجتماعی کارآفرینان، رهبری، سرمایه مالی، استعداد، دانش و خدمات پشتیبانی می‌شود. ترکیب عناصر تشکیل‌دهنده اکوسیستم کارآفرینی در مناطق مختلف متفاوت است (آیزنبرگ^۴، ۲۰۱۱). اخیراً مایلز و

1. Spigel

2. Audretsch et al

3. stam

4. Isenberg

موریسون (۲۰۱۸). با بیان تفاوت بین عناصر تشکیل‌دهنده اکوسیستم‌های کارآفرینی روستایی با اکوسیستم‌های کارآفرینی در مناطق شهری، عناصر اکوسیستم‌های کارآفرینی روستایی را به شرح جدول ذیل بیان نموده‌اند.

جدول ۱. عوامل اکوسیستم کارآفرینی روستایی

شرایط چارچوب	شرایط سیستمیک
سرمایه‌های طبیعی	افراد فعال
مؤسسات و حکومت	زیرساخت‌های اجتماعی کارآفرینی
فرهنگ	سرمایه مالی
تقاضا	سرمایه انسانی
زیرساخت‌ها	دانش
	خدمات پشتیبانی

منبع: مایلز و موریسون، ۲۰۱۸

از آنجایی که توسعه‌ی روستایی براساس گردشگری روستایی و اقامتگاه‌های بوم‌گردی در خط سیر بهره‌گیری از دانش بومی و با تکیه بر سنن مردم محلی صورت می‌پذیرد، اقامتگاه‌های بوم‌گردی ضمن احترام به دانش بومی روستاییان، خدمات گردشگری را که تقریباً یکسویه در شهرها ایجاد می‌شد، به دل روستاها می‌برد و به توسعه‌ی راستین آن‌ها کمک می‌کند (هاوکینز، ۲۰۰۴). ایجاد اشتغال و توسعه‌ی منطقه‌ای از جمله نقش‌های اثربخش توسعه بوم‌گردی است. بنابراین امروزه صنعت گردشگری، به ویژه بوم‌گردی به عنوان رویکردی جدید برای توسعه همزیستی انسان و اجتماع با محیط طبیعی به منظور بهره‌وری پایدار اقتصادی، با رهیافت اقتصاد اکولوژیکی در توسعه مناطق جایگاه چشمگیری یافته است (شاو و ویلیام^۱، ۲۰۰۴). دلایل اهمیت راه‌اندازی اقامتگاه‌های بوم‌گردی، می‌تواند درگیر کردن جامعه محلی در فعالیت‌های گردشگری، توسعه گردشگری با رویکرد توسعه پایدار، قابل استفاده بودن در تمام فصول؛ افزایش طول مدت اقامت گردشگران و غیره باشد که اهمیت توسعه روستایی را دوچندان می‌کند. بوم‌گردی با بهره‌گیری خردمندانه از منابع طبیعی و محیط‌زیست نقش مهمی در توانمندسازی جوامع محلی

دارد (عزیزی و همکاران، ۱۳۹۸). از جمله نقش‌های اثربخش آن تأثیر بر وضعیت اقتصادی- اجتماعی جوامع محلی است (قنبری و همکاران، ۱۳۹۴).

مرور پیشینه‌ها

بهره‌برداری از جریان کارآفرینی جهت ایجاد توسعه درون‌زا در اواخر دهه ۱۹۹۰ شکل گرفت. با این حال واکاوی اسناد و پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد که تاکنون مطالعات و پژوهش‌های متعددی در زمینه کارآفرینی روستایی صورت پذیرفته‌است، از این رو به بررسی چند نمونه داخلی و خارجی پرداخته می‌شود. رضایی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهش خود بیان داشتند که اکوسیستم‌های روستایی اغلب با کمبود زیرساخت‌ها و منابع مالی و انسانی، ضعف در برنامه‌های حمایتی دولت و شبکه‌های ارتباطی و اطلاعاتی نسبتاً ضعیف، دسترسی پرهزینه‌تر به بازارهای بزرگ و تنوع کم فعالیت اقتصادی شناخته می‌شوند. در نتیجه، کارآفرینی در اکوسیستم‌های روستایی کمتر براساس فرصت و بیشتر بر اساس ضرورت و اجبار است. تقویت اکوسیستم کارآفرینی روستایی می‌تواند راهبردی مناسب جهت شتابدهی به توسعه کارآفرینی در مناطق روستایی باشد. سجاسی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهش خود بیان می‌دارند، خلاقیت و نوآوری در حال تبدیل شدن به ارکان اصلی توسعه پایدار است. نتایج ارزیابی راهبردهای تدوین شده این پژوهش نشان می‌دهد که راهبرد ارائه منابع و تسهیلات مالی و اعتباری کم‌بهره به روستاییان برای راه‌اندازی کسب- و کارهایی در حوزه گردشگری روستایی با مجموع نمره جذابیت ۳/۰۷۸ دارای بالاترین اولویت به لحاظ برنامه‌ریزی برای توسعه کارآفرینی گردشگری در منطقه می‌باشد.

تقدیسی و همکاران (۱۳۹۴) پژوهشی را با هدف بررسی عوامل مؤثر بر کارآفرینی در روستاهای دهستان آباد طشک شهرستان نیریز (استان فارس) انجام داده و نتایج این پژوهش نشان داد که عوامل سه‌گانه اقتصادی، اجتماعی و زیرساختی در روستاهای مورد مطالعه، در حد مطلوب نیست و به دلیل وجود همبستگی بین ظرفیت‌ها، می‌توان با افزایش وضعیت یک عامل به توسعه سایر عوامل کمک نمود. از آن- جایی که شاخص زیرساختی در روستاها بیشترین تأثیر را بر کارآفرینی داشته، لزوم توجه به این بعد حائز اهمیت بوده‌است. نیک رفتار و نصرتی‌فر (۱۳۹۶) در پژوهشی با هدف شناسایی فرصت‌های کارآفرینی در

حوزه‌ی گردشگری روستایی به بررسی امکان راه‌اندازی کسب‌وکارهای مرتبط با این حوزه پرداختند و فرصت‌های کارآفرینانه را اولویت‌بندی نمودند. نتایج مطالعه‌ی این پژوهشگران نشان داد که در روستاهای استان البرز فرصت‌های کارآفرینی در راستای جاذبه‌های طبیعی و تفریحی در اولویت قرار دارد و بعد از آن گردشگری بومی و سوغات و صنایع دستی در اولویت قرار می‌گیرد. همچنین در این پژوهش، از راه‌اندازی جاده‌های طبیعت‌گردی و اقامتگاه‌های بوم‌گردی با جزئیات زندگی روستایی از مهم‌ترین فرصت‌های شناسایی شده جهت راه‌اندازی کسب‌وکار در حوزه‌ی گردشگری روستایی نام برده شده است.

عسگری و همکاران (۱۳۹۷) نیز با ارائه یک مدل آینده‌نگر کارآفرینی مبتنی بر بوم‌گردی در روستاهای هدف گردشگری این مدل را در یک ساختار سه‌گانه شامل ارکان، زیرساخت و شاخص و ۱۵ مؤلفه مشخص نمودند و عواملی چون «آژانس‌داران و تورگردانان»، «خطرپذیری و سرمایه»، «بوم‌گردان»، «مشارکت» و «محصولات و خدمات» را جزو پیشران‌های کلیدی در کارآفرینی مبتنی بر بوم‌گردی در روستاهای هدف گردشگری شهرستان خور و بیابانک با بیشترین شدت خالص اثرگذاری مستقیم معرفی نمودند. داوری و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهش خود به بررسی ابعاد اکوسیستم کارآفرینی ایران براساس مدل آیزنبرگ پرداختند و با توجه به اهداف پژوهش خود نشان دادند که مجموعه‌ای از عوامل وجود دارد که کارایی یک اکوسیستم کارآفرینی را تحت تأثیر قرار می‌دهد که به ترتیب حمایت‌ها، سرمایه انسانی، بازارها، فرهنگ، سیاست و تأمین مالی بر اکوسیستم کارآفرینی ایران تأثیرگذار هستند.

مؤسسه نیاد (۲۰۱۳) در مطالعه خود به این نتیجه دست یافت که توجه بیشتر به روستاها جهت رفع و به حداقل رساندن بدبینی‌ها در جوامع روستایی و ایجاد چشم‌انداز مثبت و امیدواری به آینده در میان جوامع روستایی مورد نظر واقع شده است. نتایج این مطالعه لزوم بازنگری در بخش روستایی با تاکید بر علایق و نیازهای محلی، ساختار و مقدرات ملی و منطقه‌ای، اکوسیستم، بازارهای جهانی و سرمایه‌گذاری را نشان می‌دهد. احمدی شاپورآبادی و همکاران (۱۳۹۲)، در مطالعه‌ای در استان قم اظهار کردند که گردشگری می‌تواند به عنوان زمینه‌ای بسیار مناسب جهت توسعه روستایی محسوب شده و در مناطق روستایی باعث

ایجاد و احیای فعالیت‌های اقتصادی، کسب درآمد بیشتر و همچنین، پایداری محیط زیست و پایداری اقتصادی در منطقه شود.

مورگان و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهش خود بیان داشتند که مهم‌ترین مسئله‌ای که اکوسیستم‌های کارآفرینی روستایی را منحصر بفرد می‌کند، رهبری کارآفرینانه است که نقش به‌سزایی در ایجاد و توسعه اکوسیستم‌های کارآفرینی روستایی دارد. همچنین این پژوهشگران به عواملی چون زیرساخت اجتماعی کارآفرینانه در توانمندسازی و پشتیبانی از توسعه، نیاز به نفوذ شبکه‌ها و سیستم عامل‌های مجازی برای دسترسی به بازار، دانش و سرمایه، نیاز به پرورش افراد کارآفرین، نقش نهادها و حاکمیت حمایتی و اهمیت سرمایه طبیعی در توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی اشاره نمودند.

بررسی پژوهش‌های منتشر شده در این حوزه نشان می‌دهد که تاکنون پژوهشی که مدلی جامع و بومی‌سازی شده از توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی مبتنی بر اقامتگاه‌های بوم‌گردی ارائه نماید، انجام نشده است؛ از میان تحقیقات پیشین برخی به بررسی عوامل مؤثر و پیامدهای استقرار اکوسیستم کارآفرینی روستایی پرداخته و برخی از مطالعات نیز چارچوب‌های متنوعی از ابعاد این اکوسیستم را مورد بررسی قرار داده‌اند. اما مدل‌های ارائه شده در پژوهش‌های پیشین مدل‌های علی- معلولی هستند از این‌رو خلأ انجام مطالعاتی که به بررسی مدل‌های فرآیندی که اقدامات مشخص برای توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی را شفاف بیان نماید، مشاهده می‌شود. چراکه چارچوب توسعه اکوسیستم‌ها نیازمند بسترسازی عوامل نهادی و سایر مؤلفه‌های منطقه‌ای می‌باشد. در همین راستا، در مقاله‌ی حاضر چارچوب نظری جدیدی مطرح می‌شود که پیش از این در ادبیات اکوسیستم کارآفرینی روستایی با رویکرد مدنظر وجود نداشته و یا به این شکل به آن پرداخته نشده است.

روش‌شناسی

از آنجایی که هدف این پژوهش طراحی مدل توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی مبتنی بر اقامتگاه‌های بوم‌گردی روستاهای هدف گردشگری استان خراسان رضوی می‌باشد، از نظر هدف بنیادی و کاربردی است و از نظر روش جمع‌آوری داده‌ها و ماهیت کیفی است بنابراین در دسته تحقیقات توصیفی به شمار

می‌آید. در این پژوهش برای شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های مناسب برای طراحی مدل پژوهش، از روش نظریه پردازی داده‌بنیاد^۱ استفاده شده است. این روش، روشی نظام‌مند و کیفی برای خلق نظریه‌ای است که در سطح گسترده به تبیین فرآیند، کنش یا واکنش موضوع یا پدیده‌ای مشخص می‌پردازد (کرسول^۲، ۲۰۰۵). نظریه‌پردازی داده‌بنیاد این امکان را برای پژوهش‌گر فراهم می‌آورد تا گزارشی نظری از ویژگی‌های عمومی موضوع ارائه دهد. در حالی که به‌طور همزمان پایه‌ی این گزارش را در مشاهدات تجربی داده‌ها محکم می‌سازد (فرناندز^۳، ۲۰۰۴). در مروری جامع از کاربرد رویکرد داده بنیاد در مطالعات حوزه کسب‌وکار، اخیراً مورفی و همکاران^۴ (۲۰۱۶) بیان می‌نمایند که از این رویکرد زمانی استفاده می‌شود که یا پدیده مورد نظر اصلاً مورد توجه قرار نگرفته است (آسمان آبی^۵) و یا مورد توجه قرار گرفته ولی هنوز در آن ابهام وجود دارد (جعبه سیاه^۶). به عبارت دیگر، رویکرد داده بنیاد رویکردی استقرایی است که عوض توسعه مدل و قواعد کلی قابل تعمیم به زمینه‌های مختلف، براساس استدلال قیاسی از بالا به پائین یا از کل به جزء (استدلال از پیشنهادات نظریه‌های موجود و ادبیات پژوهش) و تائید و آزمون فرضیه‌های استنباط شده، از داده‌های زمینه و تجربه میدانی سعی در توسعه چارچوب یا مدلی دارد که پیچیدگی‌های زمینه‌ای که پدیده در آن اتفاق می‌افتد را مورد توجه قرار دهد و در جهت اکتشاف چارچوب مفهومی مدنظر عمل نماید. از آنجایی که طراحی مدل توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی مبتنی بر اقامتگاه‌های بوم‌گردی روستاهای هدف گردشگری استان خراسان رضوی، نیازمند لحاظ نمودن متغیرها و پیچیدگی‌های زمینه‌ای پدیده مورد مطالعه است و پژوهش در جهت اکتشاف مدل و نه تائید و آزمون مدلی استدلال شده از ادبیاتی غنی و قابل حدس (توسعه فرضیه به عنوان راه حل مسأله) است، راهبرد نظریه‌پردازی داده بنیاد رویکردی مناسب برای چارچوب مدل مدنظر است.

1. grounded theory
 2. Creswell
 3. Fernandez
 4. Murphy et al
 5. Blue sky
 6. Black box

شکل ۱. مراحل تحلیل در پژوهش؛ منبع: یافته‌های پژوهش

مراحل اجرای نظریه پردازی داده‌بنیاد به شرح ذیل می‌باشد:

۱. شروع تحقیق با ارائه سؤال پژوهش
 ۲. گردآوری داده‌ها به کمک مصاحبه همراه با تحلیل تا زمانی که به مرحله اشباع برسیم.
 ۳. تجزیه و تحلیل اطلاعات جمع‌آوری شده با تکنیک کدگذاری داده‌ها (یافتن مفاهیم) شامل کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی (گزینشی)
- به منظور گردآوری داده‌های پژوهش حاضر از مصاحبه‌ی نیمه‌ساختاریافته استفاده شد. همچنین در موارد معدودی، مستندات و مدارک سازمانی یافت شد که اطلاعات مندرج در آنها در جهت اهداف پژوهش مورد استفاده قرار گرفت. استراتژی این پژوهش استقهامی بوده است. در جدول ۲ روش‌شناسی پژوهش ارائه شده است.

جدول ۲. خلاصه روش‌شناسی پژوهش

تعداد روستاهای هدف	حجم نمونه	روش نمونه‌گیری	جامعه آماری	روش گردآوری داده‌ها	روش پژوهش	استراتژی پژوهش	نوع پژوهش
۱۵ روستای هدف	۱۵ اقامتگاه بوگردی	نمونه‌گیری هدفمند و غیراحتمالی	مدیران و صاحبان اقامتگاه- های بوم- گردی	مصاحبه نیمه‌ساختار یافته	نظریه- پردازی داده بنیاد	استقهامی	از نظر هدف: بنیادی و کاربردی از نظر ماهیت: توصیفی-پیمایشی از نظر رویکرد: کیفی

منبع: یافته‌های پژوهش

انتخاب نمونه‌ی تحقیق در بخش کیفی از نوع غیر احتمالی و هدفمند می‌باشد. در این روش محقق با شناخت جامعه هدف تحقیق و با آگاهی دست به انتخاب هدفمند نمونه‌ی مورد نظر تحقیق می‌زند. در پژوهش حاضر رویکرد قضاوتی و هدفمند در انتخاب نمونه کیفی تحقیق استفاده شد و از روش نمونه- برداری زنجیره‌ای یا گلوله برفی در شناسایی و انتخاب مطلعین کلیدی نیز استفاده شد. در این روش پژوهشگر یک شرکت‌کننده را با لحاظ کردن شرایط، از طریق خبرگان شناسایی شده دیگر پیدا می‌کند (هومن، ۱۳۸۵). در رویکرد کیفی، توجه اصلی به جای دامنه بر عمق پژوهش است و معیار تعیین تعداد نمونه «اشباع نظری» است (هومن، ۱۳۹۴). در این پژوهش از مصاحبه ده به بعد، تعداد کدهای جدید به تدریج کاهش یافت. به طوری که از مصاحبه ۱۳ به بعد کد جدیدی یافت نشد. برای اطمینان از جامعیت و اعتبار پژوهش، فرآیند گردآوری داده‌ها تا ۱۵ مصاحبه ادامه پیدا کرد. در جدول ۳ سیمای مشارکت‌کنندگان در پژوهش ارائه شده است.

جدول ۳. سیمای مشارکت‌کنندگان در پژوهش

تعداد مصاحبه‌ها	ترکیب مشارکت‌کنندگان	میانگین سنی مشارکت‌کنندگان	میانگین سابقه خدمت مشارکت‌کنندگان	مدت زمان هر مصاحبه
۱۵ مصاحبه	۱۵ نفر از مدیران اجرایی و صاحبان اقامتگاه‌های بوم‌گردی	۳۹ سال	۸ سال	۴۵ الی ۷۵ دقیقه

منبع: یافته‌های پژوهش

تحلیل داده‌ها

برای شروع کار در بخش کیفی، پس از مطالعه اسناد و مدارک کتابخانه‌ای، مهم‌ترین قسمت، طراحی سؤال‌های مصاحبه بود. بدین منظور، پژوهش‌گر با بررسی ادبیات پژوهش و مشاوره با اساتید و صاحب‌نظران حوزه مربوطه و اساتید دانشگاه و دو نفر از پژوهشگران حوزه گردشگری، سؤال‌های مصاحبه را به صورت نیمه‌ساختاریافته و در جهت تعیین ابعاد و مؤلفه‌های مدل توسعه‌ی کارآفرینی روستایی مبتنی بر بوم‌گردی طراحی نمود. پس از جمع‌آوری اطلاعات و مفاهیم حاصل از مصاحبه با مدیران اجرایی و

صاحبان اقامتگاه‌های بوم‌گردی، به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از طرح نظام‌مند استراوس و کوربین^۱ استفاده شد. براساس این طرح، برای تحلیل داده‌های کیفی گردآوری شده سه مرحله کدگذاری باز^۲، محوری^۳ و انتخابی^۴ انجام شد تا در نهایت پارادیمی منطقی یا تصویری عینی از نظریه‌ی خلق شده ارائه گردد (استراوس، ۱۹۹۸).

کدگذاری داده‌ها

کدگذاری باز، فرآیند تحلیلی است که از طریق آن، مفاهیم، شناخته و ویژگی‌ها و ابعاد آنها در داده‌ها کشف می‌شوند (استراوس و کوربین، ۱۹۹۸؛ لی^۵، ۲۰۰۱). به بیان دیگر، منظور از کدگذاری باز، تجزیه مجموعه گردآوری شده به کوچک‌ترین اجزا مفهومی ممکن است (منصوریان، ۱۳۸۶). پس از مکتوب کردن مصاحبه‌ها با استخراج شواهد و قراین موجود در هر گزارش و دسته بندی و تلفیق آنها با یکدیگر، تلاش شد تا مفاهیم اصلی پشت پدیده‌ها درک و خصوصیات آنها تشخیص داده شود. در طول مرحله کدگذاری باز، مقوله‌های اصلی و مقوله‌های فرعی مربوط به آنها مشخص شدند. این نوع کدگذاری بر مفهوم داده‌ها به عنوان ابزار تعیین مقوله‌های مربوط و مناسب در کدگذاری محوری استوار است (شکل ۲).

شکل ۲. خلاصه کدگذاری باز؛ منبع: یافته‌های پژوهش

پس از کدگذاری اولیه متن مصاحبه‌ها، در مجموع ۱۸۳ کد اولیه (با لحاظ تکرارها) شناسایی شد. سپس، مجموعه داده‌های کیفی اولیه با حذف تکرارها به ۳۸ کد نهایی اولیه تقلیل یافت. جدول نتایج حاصل از کدگذاری باز، محوری و انتخابی به طور خلاصه در جدول ۴ آورده شده است. ممکن است برخی از کدهای استخراجی از یک مصاحبه در مقالات، نشریات و سوابق موجود از سایر کشورها یا دیگر مصاحبه-

1. Strauss and Corbin
2. Open coding
3. Axial coding
4. Selecting coding
5. Lee

ها نیز تکرار شده باشند. این تکرار نشان‌دهنده اهمیت کد مورد اشاره است (تعداد تکرار کدها به تفصیل در جدول ذیل، آورده شده است).

جدول ۴. خلاصه نتایج حاصل از کدگذاری باز

تعداد تکرارها	کدگذاری باز	کدگذاری محوری	کدگذاری انتخابی	ردیف
۱۰	حداکثر تعامل با جامعهی محلی و جلب مشارکت روستاییان	تعیین کارآفرینی و اشتغالزایی روستایی به عنوان هدف استراتژیک		۱
۹	منتفع شدن جامعهی محلی			
۹	فراهم نبودن زیرساخت‌های لازم در جوامع محلی			
۸	بی‌توجهی به بومی بودن سرمایه‌گذاران			
۸	کانال ارتباطی برای شنیدن پیشنهادهای و انتقادات گردشگران	ایجاد تعهد و جلب مشارکت ذی‌نفعان	جهت‌گیری استراتژیک و رهبری اثربخش	
۱۰	اهمیت دادن به ذی‌نفعان/ گردشگران و جلب رضایت آنان			
۹	تأثیر منفی نارضایتی ذی‌نفعان و گردشگران در روند فعالیت‌های اقامتگاه‌ها			
۱۲	نظارت اصولی و ارزیابی صحیح	تدوین مکانیزم‌های اجرایی و وظایف/ تعهدات ذی‌نفعان		
۸	عدم درک درست از مفهوم و هدف ایجاد اقامتگاه‌های بوم‌گردی			
۹	عدم وجود معیار و تعریف مشخص برای اقامتگاه‌های بوم‌گردی			
۹	عدم وجود استانداردهای مشخص از سوی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری برای قیمت‌گذاری اقامتگاه‌ها			
۸	وجود فضاهای یکسان و یکپارچه در مناطق مختلف مجاور	حوزه‌های فرصت		
۸	فراهم نبودن امکانات بهداشتی، سرگرمی و تفریحات برای گردشگران			
۸	عدم معرفی مناسب مناطق مقصد گردشگری از سوی سازمان میراث فرهنگی			
۱۰	آسیب جدی گردشگران به محیط زیست	کانون‌های تمرکز	مکان یابی	۲
۱۰	رقابتی بودن قیمت‌ها در بین اقامتگاه‌های بوم‌گردی مجاور			
۱۰	رعایت ضوابط زیست محیطی در ساخت اقامتگاه‌ها	سازوکار اجرایی		
۱۰	نبود معماری مناسب و استفاده از المان‌های مرتبط			
۱۲	هزینه اولیه بالا جهت راه‌اندازی اقامتگاه			
۱۰	حضور کارشناسان متخصص در کنار سرمایه‌گذاران			
۹	نبود برنامه‌ی بازاریابی مدون و ابزار مناسب تبلیغات	متورینگ		۳
۹	عدم توجه به توسعه کیفی			
۱۱	نبود آموزش‌های بهینه و عدم الزام به کسب مهارت‌های جدید	ترویج فرهنگ		
۱۰	تغییر ارزش‌ها و فرهنگ جوامع محلی به واسطه حضور و آشنایی با گردشگران			
۱۰	ترویج فرهنگ گردشگری و زنده نگه داشتن آیین‌های سنتی			
۷	نارضایتی گردشگران از نحوه رفتار جامعه میزبان	خدمات تخصصی		۴
۹	توجه ویژه بخش دولتی و سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان به اقامتگاه‌های بوم‌گردی			
۱۱	رعایت استانداردها در أخذ مجوزات لازم			
۱۰	عدم وجود برنامه تبلیغاتی مناسب جهت معرفی روستاهای هدف گردشگری			
۱۰	ایجاد بازارهای محلی و روستایی	شبکه سازی		
۱۰	عدم حمایت از توسعه و رونق بازارهای محلی			
۹	شبکه‌سازی محلی و توسعه زنجیره ارزش محصولات بومی			

ادامه جدول ۴. خلاصه نتایج حاصل از کدگذاری باز

ردیف	کدگذاری انتخابی	کدگذاری محوری	کدگذاری باز	تعداد تکرارها
۵	سیاست‌های تحریک عرضه	آموزش‌های تخصصی	آموزش نیروی انسانی فعال	۹
			آموزش‌های تخصصی در زمینه مسائل اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی منطقه- ی روستایی	۹
	حمایت‌های مالی/ غیر مالی	حمایت‌های مالی/ غیر مالی	ارائه وام‌های کم‌بهره با دوره تنفس طولانی با هدف توسعه گردشگری	۱۲
			عدم حمایت مالی و غیر مالی از توسعه و رونق بازارهای محلی	۱۰
			عدم امهال وام‌های اختصاص یافته به این بخش	۱۰
			کسب درآمد برای روستاییان و بومیان	۱۲

منبع: یافته‌های پژوهش

روایی^۱ یافته‌های پژوهش

برای حصول اطمینان از روایی پژوهش یا به عبارتی دقیق بودن یافته‌ها از منظر پژوهش‌گر، مشارکت-کنندگان یا خوانندگان گزارش پژوهش اقدامات زیر انجام شد:

الف. تطبیق توسط مشارکت‌کنندگان: مشارکت‌کنندگان، مرحله کدگذاری محوری را بازبینی و نظر خود را در ارتباط با آن ابراز کردند؛ دیدگاه‌های ایشان در مرحله کدگذاری محوری اعمال شد.

ب. بررسی همکار: دو نفر از اعضاء هیأت علمی حوزه گردشگری به بررسی یافته‌ها و اظهارنظر درباره کیفیت انجام تحلیل داده‌ها پرداختند. به منظور تعیین قابلیت اعتماد، دو نفر از اساتید گروه کارآفرینی نیز مصاحبه‌ها را بررسی و نتایج آن را تأیید نمودند.

ج. مشارکتی بودن پژوهش: به طور هم‌زمان از مشارکت‌کنندگان در تحلیل و تفسیر داده‌ها کمک گرفته شد.

کنترل کدهای استخراجی

در این مرحله برای کنترل مفاهیم و کدهای استخراجی، از مقایسه نظر پژوهشگر و یک خبره استفاده شد. شاخص کاپا^۱ بین صفر تا یک نوسان دارد، هرچه این سنجه به عدد یک نزدیک‌تر باشد، نشان می‌دهد که

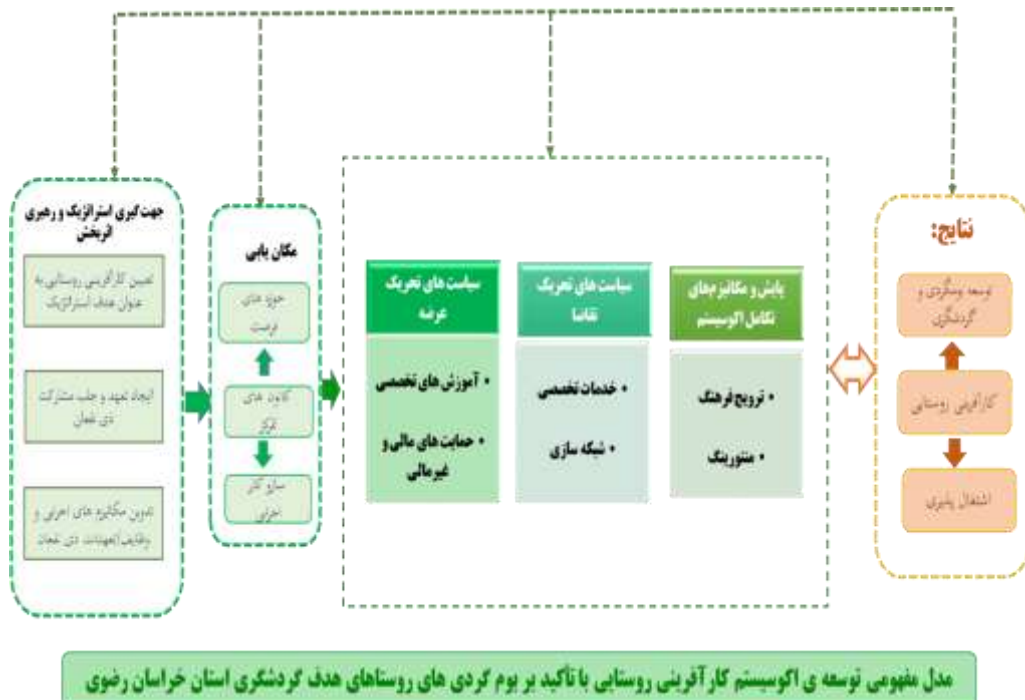
توافق بیشتری بین رتبه‌دهندگان وجود دارد. اما زمانی که مقدار کاپا به عدد صفر نزدیک‌تر باشد، در آن صورت، توافق کمتری بین دو رتبه‌دهنده دیده می‌شود (محقر و همکاران، ۱۳۹۲). با استفاده از نرم‌افزار spss عدد معناداری ۰/۰۰۱ و مقدار شاخص کاپا ۰/۸۷۳ محاسبه شد (جدول ۵). با توجه به اینکه مقدار معناداری کمتر از ۰/۰۵ است، فرض استقلال کدهای استخراجی رد می‌شود. پس می‌توان ادعا کرد که استخراج کدها از پایایی مناسبی برخوردار بوده است.

جدول ۵. مقادیر اندازه توافق

عدد معناداری	انحراف استاندارد	مقدار	
۰/۰۰۱	۰/۰۶۰	۰/۸۷۳	کاپای مقدار توافق
تعداد کدهای معتبر: ۳۸			

منبع: یافته‌های پژوهش

ترکیب یافته‌ها پس از اعمال نظر خبرگان دانشگاهی و متخصصین حوزه گردشگری و کارآفرینی در پنج بُعد و ۱۲ مؤلفه دسته‌بندی شد. در شکل ۳، مدل نهایی توسعه کارآفرینی روستایی با تأکید بر بوم‌گردی‌های روستاهای هدف گردشگری استان خراسان رضوی ارائه شده است. در ادامه به بررسی این مدل پرداخته خواهد شد.

مدل مفهومی توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی با تأکید بر بوم‌گردی‌های روستاهای هدف گردشگری استان خراسان رضوی

شکل ۳. مدل مفهومی توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی با تأکید بر بوم‌گردی‌های روستاهای هدف گردشگری استان خراسان رضوی؛ منبع: یافته‌های پژوهش

نتیجه‌گیری

در این پژوهش تلاش شد تا ضمن بررسی مدل‌های توسعه‌ی کارآفرینی روستایی، مدل توسعه کارآفرینی روستایی با تأکید بر بوم‌گردی‌های روستاهای هدف گردشگری استان خراسان رضوی به‌طور اختصاصی ارائه گردد.

برای شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های مدل پژوهش، پس از مطالعه اسناد و مدارک کتابخانه‌ای از تکنیک کیفی نظریه‌پردازی داده‌بنیاد بهره گرفته شد. پس از طی مراحل کدگذاری باز، محوری و انتخابی، با توجه به نظرات پژوهشگران و اساتید حوزه گردشگری و کارآفرینی، مدل توسعه کارآفرینی روستایی با تأکید بر بوم‌گردی‌های روستاهای هدف گردشگری در نهایت بومی‌سازی شده براساس وضعیت موجود اکوسیستم

کارآفرینی روستایی استان خراسان رضوی، در قالب پنج بُعد: جهت‌گیری استراتژیک و رهبری اثربخش، مکان‌یابی، پایش و مکانیزم‌های تکمیل اکوسیستم، سیاست‌های تحریک عرضه و سیاست‌های تحریک تقاضا و ۱۲ مؤلفه شناسایی و طبقه‌بندی شد. مدل ارائه شده در پژوهش حاضر تبیین می‌کند که توسعه اکوسیستم روستایی با تمرکز بر اقامتگاه‌های بوم‌گردی در گام اول نیازمند جهت‌گیری راهبردی بالا به پایین برای هماهنگی، هم‌راستایی و هم‌افزایی ذی‌نفعان و ذی‌مدخلان متعدد در سطوح مختلف برای ایجاد حکمرانی یکپارچه در جهت اهداف متعالی اکوسیستم است. به عبارت دیگر، این اکوسیستم دارای بازیگران بالقوه متعدد است که اغلب دارای اهداف و انگیزه‌های متعارض هستند (مانند خرده مالکان، سرمایه‌گذاران، کارآفرینان محلی، دستگاه‌های اجرایی، تشکل‌های حرفه‌ای کسب‌وکار و ...) که نیازمند انگیزه ورود، هماهنگی و جلب تعهد برای حرکت در جهت اهداف راهبردی خاص (از جمله توسعه زنجیره ارزش اقامتگاه‌های بوم‌گردی استان) از طریق مکانیزم‌هایی مانند ایجاد قرارگاه توسعه اکوسیستم کارآفرینی روستایی در بالاترین سطح استان که دارای بازوهای اجرایی و فنی و مطالعاتی لازم باشد؛ در گام بعدی سازوکارهای اجرایی (مثلاً تهیه و یا احصاء حوزه‌های فرصت از اسناد توسعه روستایی و غیره) برای تعیین حوزه‌های فرصت و کانون‌های تمرکز انجام گیرد. در گام بعدی با اعمال سیاست‌های تحریک عرضه و تقاضا هم‌انگیزه ورود به فعالیت‌های کارآفرینی روستایی را برای توسعه عرضه این خدمات افزایش داد و هم تقاضای لازم را برای استفاده از ارزش‌های پیشنهادی روستایی تحریک و تشویق نمود. بی‌تردید، توسعه اکوسیستم‌های کارآفرینی روستایی نیازمند تفکر طراحی و نظارت حین اجرا و یادگیری و اصلاح و بهبود است که تا با طراحی مداخلات مناسب و اجرای آن اکوسیستم از حالت نوپا به تقویت شده ارتقاء یابد و نتایج و خروجی‌های آن که توسعه کارآفرینی روستایی، اشتغال‌پذیری و غیره است در سطوح مختلف اتفاق افتد. در ادامه ابعاد با تفصیل بیشتری تشریح می‌شوند.

- بعد جهت‌گیری استراتژیک و رهبری اثربخش سه مؤلفه را شامل می‌شود که عبارتند از: (۱) تعیین کارآفرینی روستایی به عنوان هدف استراتژیک، (۲) ایجاد تعهد و جلب مشارکت ذی‌نفعان، (۳) تدوین مکانیزم‌های اجرایی وظایف/تعهدات ذی‌نفعان.

ویژگی خاص زیست بوم‌های اقتصادی- اجتماعی منطقه‌ای مانند زیست بوم‌های کارآفرینی و کسب‌وکار روستایی، وجود نقش‌آفرینان و ذی‌نفعان متنوع در سیستم است، عدم هماهنگی بین عناصر و کنشگران در این زمینه باعث اتلاف منابع، ایجاد قوانین متناقض و دست و پا گیر و فقدان هم افزایی و اثر سینرژیک در تلاش‌های صورت گرفته دستگاه‌های اجرایی و سایر کنشگران می‌شود. به نظر می‌رسد وجود یک نهاد واسط توسعه برای ایفای نقش حکمرانی شبکه‌ای که هماهنگ کننده تلاش‌های دستگاه‌های اجرایی، بخش خصوصی، نهادهای مردم نهاد و... باشد، ضروری می‌باشد. با این حال درگیر نمودن همه ذینفعان در سطوح مختلف برای حکمرانی مناسب زیست بوم‌های کسب و کار روستایی و هدایت مؤثر زنجیره‌های ارزش روستایی در سطح استان، هدایت و هماهنگی تلاش‌ها تا پائین‌ترین سطح لازم را می‌طلبد. پژوهش‌های پیشین حوزه کارآفرینی وجود نظام حکمرانی را برای هماهنگی و ایجاد انگیزش در ذی‌نفعان مختلف تأیید می‌کند (کوبومبو^۱ و همکاران، ۲۰۱۹). داده‌های تجربی این پژوهش نیز نشان می‌دهد که اولین گام در همسوسازی تلاش‌ها برای توسعه زیست بوم‌های کارآفرینی روستایی مبتنی بر فرصت‌های بومگردی و نظام تدبیر هماهنگ کننده تلاش‌ها، منابع و ظرفیت‌ها در جهت تحقق اهداف متعالی این سیستم‌ها می‌باشد. - بُعد مکان‌یابی شامل سه مؤلفه می‌شود که عبارتند از: (۱) حوزه‌های فرصت، (۲) کانون‌های تمرکز، (۳) ساز و کار اجرایی.

همانطور که از نتایج این پژوهش بر می‌آید، ایجاد اکوسیستم کارآفرینی روستایی مستلزم درک مناسب از زمینه محیطی و منطقه‌ای که روستا در آن قرار دارد شامل مزیت‌های نسبی و رقابتی منطقه‌ای، اکوسیستم‌های فرعی کسب‌وکار منطقه‌ای، برنامه توسعه استان، تحلیل روندها، مشکلات و نیازمندی‌های استان، مزیت‌های نهادی، خلأها و موانع نهادی می‌شود تا بر اساس مزیت‌های نسبی و رقابتی منطقه‌ای و نیز نیازهای استان کانون‌های تمرکز و حوزه فرصت که کسب و کارهای روستایی می‌توانند بر آن تمرکز نمایند، احصاء گردد. به علاوه، زمینه روستا شامل تعداد و ترکیب جمعیت، سطح تحصیلات، قابلیت‌ها، منابع، پیشینه، فرهنگ و غیره نیز در تعیین جهت‌گیری لازم و تعیین کانون‌های تمرکز و نقاط پایلوت مهم

هستند. امروزه روستاها محیط مناسبی برای رشد بخش‌های غیرکشاورزی و فعالیت شرکت‌های تولیدی و خدماتی شناخته شده‌اند. انتخاب نقاط دارای اولویت و شناسایی زمینه‌های محیطی و روستایی، تعیین حوزه‌های فرصت، انتخاب رویکرد تخصصی یا محدود در مقابل رویکرد جامع یا عمومی و انجام سازوکارهای اجرایی از مهم‌ترین اقدامات در این مرحله می‌باشد.

- بُعد پایش و مکانیزم‌های تکامل اکوسیستم، شامل دو مؤلفه می‌باشد که عبارتند از: (۱) ترویج فرهنگ (۲) متورینگ.

توسعه اکوسیستم یک فرآیند است که در آن اکوسیستم‌ها از اکوسیستم‌های نوپا به تقویت شده و مقاومتی تکامل می‌یابند. این مهم مستلزم پایش و متورینگ مستمر فعالیت‌های کارآفرینی روستایی و محیط و بستر مناسب این فعالیت‌هاست. این امر می‌تواند با محوریت دهکده‌ها یا مراکز مهارت کارآفرینی و توسعه کسب‌وکار روستایی و شکل‌گیری شبکه متورینگ استانی و نیز ایجاد سطوح نظارتی لایه‌ای (در سطح استان، شهرستان و دهستان‌ها) برای ارزیابی، یادگیری و طراحی مداخلات سیاستی مناسب تحقق یابد. تسهیل و تشویق این فعالیت‌ها باعث می‌شود که توسعه کنش‌های کارآفرینانه روستایی به یک فرهنگ تبدیل شود که در طول زمان به باورها و ارزش‌های بنیادین شکل دهنده‌ی گرایش کارآفرینی روستایی تبدیل شود.

با لحاظ و اجرای نگاه فرآیندی فوق، می‌توان انتظار داشت که خروجی‌های اکوسیستم کارآفرینی در قالب توسعه نرخ فعالیت‌های کارآفرینانه روستایی، فعالیت مستقل و جمعی و نیز اشتغال‌پذیری بخشی از جامعه روستایی که توانایی و تمایل کنش کارآفرینانه را ندارند از طریق آموزش و متورینگ تخصصی تحقق یابد. بُعد سیاست‌های تحریک عرضه، دو مؤلفه را شامل می‌شود که عبارتند از: (۱) آموزش‌های تخصصی، (۲) حمایت‌های مالی و غیرمالی.

آموزش کارآفرینان بالقوه نقش مهمی در شکل‌گیری، رشد فرآیند ایجاد و بقای کسب‌وکارهای روستایی دارد. ساماندهی شرکت‌های مشاوره و ارائه‌ی آموزش‌های تخصصی، انجام رویدادهای مکرر آموزشی در چارچوب حوزه‌ی بوم‌گردی و اشتغال‌زایی می‌تواند نیازهای دانشی و پرورشی روستاها را در این زمینه بر

طرف نماید. علاوه بر ارائه خدمات آموزشی و پرورشی، تأمین مالی کسب‌وکارهایی روستایی بسیار حائز اهمیت است. در این راستا، علاوه بر تشویق شرکت‌های خصوصی برای استفاده از ظرفیت‌های گردشگری روستایی، مراکز رشد و شتابدهی دولتی و خصوصی، هدایت سایر صندوق‌ها یا بانک‌ها مانند صندوق کارآفرینی امید، صندوق ضمانت سرمایه‌گذاری تعاون و سایر سازمان‌های دارای ردیف بودجه توسعه (کارآفرینی) روستایی و نیز تشویق ایجاد صندوق‌های متنوع سرمایه‌گذاری خطر پذیر، ایجاد پلتفرم‌های تأمین مالی جمعی می‌تواند گزینه‌های مورد بررسی باشد.

- برای بُعد سیاست‌های تحریک تقاضا نیز دو مؤلفه در نظر گرفته شد که عبارتند از: ۱) خدمات تخصصی، ۲) شبکه‌سازی.

یکی از اجزاء اصلی اکوسیستم، سیاست‌های تحریک تقاضا که توسط نهاد سیاست‌گذار می‌بایست طراحی و اجرا شود. در قسمت تحریک تقاضا سیاست‌هایی باید اتخاذ شود که استفاده از محصولات و خدمات بوم‌گردی‌های روستایی توسط مشتریان (عموم مردم، سازمان‌ها و دستگاه‌های دولتی و غیر دولتی و سایر شرکت‌ها) تشویق، تسهیل و انگیزه‌های لازم ایجاد شود. همچنین سیاست‌هایی لازم است طراحی و اجرا شود که انگیزه کارآفرینان برای ورود به شبکه کسب و کارهای حوزه بوم‌گردی علی‌الخصوص اقامتگاه‌های بوم‌گردی افزایش یابد از قبیل معافیت‌های مالیاتی، تسهیلات ارزان قیمت، ارائه زیر ساخت‌ها و غیره با رویکرد شبکه سازی خیلی از کسب‌وکارها در زنجیره ارزش یکدیگر قرار می‌گیرند که تقاضا برای کسب‌وکارهای روستایی (به خصوص کسب‌وکارهای کوچک‌تر) فراهم می‌آید و رقابت‌پذیری در کل زنجیره نیز افزایش می‌یابد.

این پژوهش مانند سایر پژوهش‌ها دارای محدودیت‌های خاص خودش است که فرصت‌هایی را برای پژوهش آتی فراهم می‌آورد. از آنجا که این پژوهش با رویکردی داده بنیاد سعی در توسعه مدل مفهومی با رویکرد استقرایی بوده است، نتایج این پژوهش تعمیم‌پذیری آماری ندارد و شدت روابط نیز از پژوهش‌های کیفی حاصل نمی‌شود که فرصتی را برای پژوهش‌های آتی برای تکرار این پژوهش در زمینه‌های دیگر و نیز آزمونی کمی روابط پیشنهاد شده فراهم می‌آورد (مثلاً آیا استان‌هایی که دارای جهت‌گیری

راهبردی در بالاترین سطح استان هستند دارای خروجی کارآفرینی روستایی بیشتر و بهتری هستند یا خیر؟). همچنین، در سطوح تحلیل متفاوت نیز می‌توان فهم و بینش عمیق‌تری از رفتار کارآفرینانه روستایی ایجاد نمود. به عنوان مثال، چه کسب‌وکارهای روستایی با چه مدل‌های کسب‌وکاری در چه زمینه‌های موفق‌تر بوده‌اند؟ به طور کلی، این پژوهش با تمرکز بر اقامتگاه‌های بوم‌گردی و کارآفرینی روستایی بینش‌های جدیدی در مورد توسعه کارآفرینی روستایی با محوریت اقامتگاه‌های بوم‌گردی ایجاد می‌نماید و فهم بیشتر، مستلزم تلاش سایر محققان جهت معرفت‌افزایی در مورد این پدیده مهم در محیط نهادی ایران می‌باشد.

منابع

- احمدی شاپورآبادی، محمدعلی، تقدیسی، احمد و رضوانی، محمدرضا. (۱۳۹۲). «شناسایی و تحلیل عوامل مؤثر بر تغییرات کارکردی نواحی روستایی استان قم». فصلنامه علمی و پژوهشی *آمایش سرزمین*، دوره پنجم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۲، صص ۲۰۹-۱۸۱.
- تقدیسی، احمد، هاشمی، صدیقه و هاشمی، محمد مهدی. (۱۳۹۴). «تحلیل عوامل مؤثر در زمینه‌های توسعه کارآفرینی روستایی». فصلنامه *جغرافیا و مطالعات محیطی*، سال چهارم، شماره چهاردهم.
- رضایی، بیژن، نادری، نادر و سلیمانی، معین. (۱۳۹۷). "ضرورت تقویت اکوسیستم کارآفرینی روستایی"، نشریه کارآفرینی در کشاورزی. جلد پنجم، شماره چهارم، صص ۷۱-۸۸.
- رکن الدین افتخاری، عبدالرضا؛ سجاسی قیداری، حمداله. (۱۳۸۹). *توسعه روستایی با تاکید بر کارآفرینی (تعریف، دیدگاه‌ها و تجربیات)*. تهران: سمت.
- فراهانی، حسین، رسولی نیا، زکیه و اصدقی سراسکانرود، زهرا. (۱۳۹۳). «عوامل اثرگذار بر رشد کارآفرینی در نواحی روستایی». فصلنامه *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، سال سوم، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۳، صص ۹-۱.
- فرجی راد، عبدالرضا و اسحانی، افشانه. (۱۳۹۰). «بررسی تأثیر اقامتگاه‌های محلی (خوشه‌سار بوم‌گردی) بر ارتقاء سطح زندگی جامعه‌ی محلی با تأکید بر روستای گرمه و شیب‌دراز». فصلنامه‌ی *جغرافیایی سرزمین*، دوره ۸، شماره ۳۰، تهران، ۷۷-۶۳.
- قدیری معصوم، مجتبی، مینایی، مه‌سا و دربان آستانه، علیرضا. (۱۳۹۹). «نقش اقامتگاه‌های بوم‌گردی در توسعه گردشگری روستایی شهرستان خور و بیابانک». فصلنامه *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، سال نهم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۹، صص ۴۲-۲۳.

قنبری، یوسف. کاظمی، زهرا، صیدایی، سید اسکندر. (۱۳۹۴). «نقش خانه‌های اکولوژیکی در توسعه پایدار گردشگری (مطالعه موردی: بخش هنزآ شهرستان رابر)». نشریه *مطالعات نواحی شهری* دانشگاه شهید باهنر کرمان، سال دوم، شماره ۳، تابستان ۱۳۹۴، ص ۳.

منصوریان، یزدان. (۱۳۸۶). «گراند تئوری: نظریه‌سازی استقرایی براساس داده‌های واقعی». *مسائل تعلیم و تربیت فصلنامه پژوهشی*.

نیک‌رفتار، طیبه و نصرتی‌فر، زهرا. (۱۳۹۶)، «تحلیل فرصت‌های کارآفرینی در گردشگری روستایی استان البرز». فصلنامه *اقتصاد، فضا و توسعه روستایی*، سال ششم، ویژه‌نامه گردشگری روستایی، صص ۴۵-۵۸.

هومن؛ حیدرعلی. (۱۳۹۴). *راهنمای عملی پژوهش کیفی*. مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی. تهران: سمت.

Acs, Z.J., Estrin, S., Mickiewicz, T. and Szerb, L. 2018. Entrepreneurship, institutional economics, and economic growth: an ecosystem perspective. *Small Business Economics*, 51(2): 501-514.

Aggarwal, A.K. 2013. *Performance Appraisal of Rural Entrepreneurship Development Programs*.

Aggarwal, A.K. 2018. *Rural Entrepreneurship Development Ecosystem—An Emerging Paradigm of Rural Socio-Economic Development*.

Atterton, J., Newbery, R., Bosworth, G. and Affleck, A. 2011. 15 Rural enterprise and neo endogenous development. *The handbook of research on entrepreneurship in agriculture and rural development*, 256-280.

Audretsch, D.B. and Belitski, M. 2017. Entrepreneurial ecosystems in cities: establishing the framework conditions. *The Journal of Technology Transfer*, 42(5): 1030-1051.

Audretsch, D.B., Cunningham, J.A., Kuratko, D.F., Lehmann, E.E. and Menter, M. 2019. Entrepreneurial ecosystems: economic, technological, and societal impacts. *The journal of Technology Transfer*, 44(2): 313-325.

Corrente, S., Greco, S., Nicotra, M., Romano, M. and Schillaci, C.E. 2019. Evaluating and comparing entrepreneurial ecosystems using SMAA and SMAA-S. *The Journal of Technology Transfer*, 44(2): 485-519.

Cornwall, J.R., and Baron Perma (1990) *Organizational Entrepreneurship*. Homewood, IL: Homewood.

Creswell, J. W. (2005), *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research* (2nd edition). degree of doctor. Department of Management Science.

Dabson, B., 2009, *Entrepreneurship as an Economic Development Strategy*, Governor's Conference on Economic and Community Development September 14, Nashville, Tennessee.

Davidsson, P. (2016). *Researching entrepreneurship: conceptualization and design* (Vol. 33). Springer.

Fernández, Walter D. (2004), Using the Glaserian Approach in Grounded Studies of Emerging Business Practices. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 2(2).

Hawkins, D. E., (2004). A protected areas ecotourism competitive cluster approach to catalyse biodiversity conservation and economic growth in Bulgaria, *Journal of Sustainable Tourism*, Vol 12, No 3, Pp 219-244.

Hindle, K. 2010. How community context affects entrepreneurial process: A diagnostic framework. *Entrepreneurship and regional development*, 22(7-8): 599-647.

Isenberg, D. 2011. The entrepreneurship ecosystem strategy as a new paradigm for economic policy: Principles for cultivating entrepreneurship, the Babson entrepreneurship ecosystem project. Babson College, Massachusetts.

Isenberg, D.J. 2010. How to start an entrepreneurial revolution. *Harvard business review*, 88(6): 40-50.

Lee, J. (2001), A Grounded Theory: Integration and Internalization in ERP Adoption and Use, Unpublished Doctoral Dissertation, University of Nebraska, In Proquest UMI Database.

Manochehri, Manijeh (2011): Investigating the role of rural craftsmanship in entrepreneurship and job creation to attract tourism. National Conference on Cultural Industries and its Role in Sustainable Development. March.

Miles, M.P. and Morrison, M. 2018. An effectual leadership perspective for developing rural entrepreneurial ecosystems. *Small Business Economics*, 1-17.

Mohammadi Yeganeh, Behroz, Eynali, Jamshid and Azaam Beygdeli 2016: The Role of Entrepreneurship in Rural Areas Development by Emphasis on Tourism (Case Study: Hesar-e-valiasr County- Avaj Township), *Journal of Regional Planning*, Vol 6, No 21, Marvadht, pp 193- 204.

Murphy, C., Klotz, A. C., & Kreiner, G. E. (2017). Blue skies and black boxes: The promise (and practice) of grounded theory in human resource management research. *Human Resource Management Review*, 27(2), 291-305.

NEPAD institute & African Union. 2013. "The Rural Futures program rural transformation across the African continent".

Newbery R. and Bosworth G. 2014. Chapter 1: The character of rural business relations. In: Kasabov E (ed.), *Cooperation in Rural and Peripheral Areas: Conceptual Issues, Approaches, and Challenges*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan, pp. 29–48.

Nwankwo, F.O. and Okeke, C.S. 2017. Rural entrepreneurship and rural development in Nigeria. *Africa's Public Service Delivery and Performance Review*, 5(1): 1-7.

Phillipson, J., Shucksmith, M., Turner, R., Garrod, G., Lowe, P., Harvey, D. and Hubbard, C. 2011. Rural economies: incubators and catalysts for sustainable growth. Submission to Government's Growth Review. Newcastle, UK: Centre for Rural Economy and RELU.

Polbitsyn, S.N. 2019. Russia's Rural Entrepreneurial Ecosystems. *Economy of Region*. 15. 298-308. 10.17059/2019-1-23.

Reagan, B., 2002, Are high-growth entrepreneurs building the rural economy? Center for the Study of Rural America. Kansas City, Mo.: Federal Reserve Bank of Kansas City.

Rezvani, MOhammadreza (2013): Planning at the local level and its position in rural development programs of the country. First International Conference on Rural Development Experiences and Futurism in Local Development, pp 49- 61.

Roknodin Eftekhari, Abdoreza and Hamdollah Sajasi (2014): *Rural Development with Emphasis on Entrepreneurship*, Press samt, Tehran.

Saxena, S. 2012. Problems Faced By Rural Entrepreneurs and Remedies to Solve. *Journal of Business and Management*, 3(1): 23-29.

Shaw, G& Williams, A.M. 2004. *Tourism and Tourism Spaces*; SAGE Publications London Thousand Oaks_ New Delhi.

Spigel, B. 2017. The relational organization of entrepreneurial ecosystems. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 41(1): 49-72.

Spigel, B., & Harrison, R. (2018). Toward a process theory of entrepreneurial ecosystems. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 12(1), 151-168.

Stam, E. 2015. Entrepreneurial ecosystems and regional policy: a sympathetic critique. *European Planning Studies*, 23(9): 1759-1769.

Sternberg, R. 2012. Do EU regional policies favour regional entrepreneurship? Empirical evidence from Spain and Germany. *European Planning Studies*, 20(4): 583-608.

Strauss, A. L., & Corbin, J. M. (1998), *Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory* (2nd ed.). Thousand Oaks: Sage Publications.

Welter, F. 2011. Contextualizing entrepreneurship—conceptual challenges and ways forward. *Entrepreneurship theory and Practice*, 35(1): 165-184.